

ŠKOFJELOŠKO POGORJE IN NJEGOVI PARTIZANI V DELU KLUSOVEGA JOŽE

V štirih letih narodnoosvobodilnega boja je napredna slovenska beseda naredila to, kar ni prej uspelo generacijam. Korenito je obračunala in zavrgla vse staro v ljudeh, ob njej se je naš preprosti človek nacionalno zavedel. Našla je pot do posameznikov, spreminjala njihovo miselnost in jih vzgajala. Narodnoosvobodilni tisk je narekovala živa vsakdanja potreba, saj je naš človek, žejen svobodne slovenske besede, črpal iz nje moči za nadaljnji boj in iskal v njej potrdila svoje poti. Če pa pomislimo še na napore in iznajdljivosti, ki jih je zahteval proces tiskanja, in to od nastajanja rokopisa do prihoda v tehniko, na vse, kar je bilo potrebno za nastajanje tiska, na požrtvovalnost tovarišev in na pogoje, v katerih so ta dela nastajala, in naposled na pot tiska iz tehnike med ljudstvo, potem ne moremo vrednosti teh del z ničemer oceniti, ker se vsega tega oceniti ne da. Dela partizanskih umetnikov so nastajala v najtrših pogojih, v odmorih med pohodi, v skopo odmerjenih urah počitka in ne nazadnje, kar dokazuje delo Klusovega Jože, v presledkih med boji, na kolenih, na puškinem kopitu!

Toliko na kratko o delu in vlogi partizanskega tiska za laže razumevanje nastajanja in vrednotenja dela partizanskega pisatelja Boga Flandra-Klusovega Jože, ki je v svojem delu zapustil pretresljivo, hkrati pa junaško podobo našega človeka v Poljanski dolini. Ker pa se to življenje na okupiranem ozemlju na Gorenjskem ni razlikovalo od podobnega življenja kateregakoli dela slovenskega ozemlja, tako po strahovanju in zverinstvih okupatorjeve soldateske kakor tudi po nič manjšem junaštvu naših ljudi, so dobile te literarne upodobitve občeslovensko veljavo. Klusov je bil kronist trpljenja enega najtežjih pa tudi najveličastnejših obdobij, ki smo jih Slovenci doživeli v tisočletnem boju za svoj obstoj.

Pri ocenjevanju Klusovega deleža, ki je zajemal iz dogodkov v Poljanski dolini, pa ne smemo prezreti tudi tega, da so bile njegove črtice *prve leposlovne stvaritve, nastale v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem*. Bil je avtor prve vojaške reportaže, ki se uvršča po času nastanka na drugo mesto med podobnimi deli, in sicer takoj za Borovo reportažo Na partizanski straži, ter je bila prva med tovrstnimi deli natisnjena v posebni brošuri. Prispevek nudi vpogled v izredno plodno Klusovo leposlovno delo, žal le, da se do danes ta bogata leposlovna žetev ni ohranila v celoti. Za raziskovalca kulturnega dela v narodnoosvobodilnem boju pa so Klusove prve črtice ena izmed prvih oblik posredovanja umetniške besede soborcem — avtor jim je svoja dela namreč tudi sam prebiral.

Zaradi preglednosti sem uredil vsebino črtic po vrstnem redu objave. Čeprav tudi tak način ugotavljanja ne drži, pa služi bralcu za približno orientacijo. Zaključuje jih kratka vsebina črtic, ki so se izgubile, zaradi česar ne moremo ugotoviti njihove vsebine v celoti, kot ni ponekod več mogoče ugotoviti, kaj je bil osnutek in kaj izdelana črtica. Šestnajst let, ki nas ločijo od tega časa, je že močno zabrisalo podrobnosti.*

Med prve objavljene črtice, nastale na Gorenjskem, sodi *Pastir Tonač*.¹ V njem si je Klusov vzel za model po priimku neznanega borca Jelovške čete, nekoliko pohabljenega, toda pravega jelovškega pastirja, bistrega, z odličnim pripovedovalnim darom. Po Klusovem opisu v črtici je Tonač že leta 1941 vedel za prve partizanske skupine, ki so bile takrat na Jelovici, jih poznal in jim bil naklonjen. V njem pa je že tudi dozorel sklep, da se jim pridruži, kar je storil marca 1942. Klusov ga je spoznal nekaj mesecev po prihodu v Poljansko četo, verjetno po blegaški ofenzivi.² Tonač je padel leta 1942. Pisal je tudi pesmi, po obliki in motivu močno podobne oni, ki je objavljena v črtici, katero pa je Klusov v pripravah za objavo v Ljudski pravici nekoliko popravil. Pesniški opus pastirja Tonača je danes neznan, po pripovedovanju Lojzeta Vojeta-Alva pa je bil Tonač med drugimi pesmimi avtor še naslednjih dveh partizanskih pesmi: Stoji na gori partizan, znani vsem slovenskim partizanom borec, in V hribih na Gorenjskem strojnice pojo, močno priljubljeni zlasti na Gorenjskem. Prepis prve pesmi je Tonač izročil Vojetu prve dni julija 1942.³

Snov za naslednjo črtico *Petrova domačija*,⁴ pretresljivo podobo iz krvavih dni nemške okupacije, s katero je hotel Klusov tudi psihološko utemeljiti Petrovo dejanje, odhod med gorenjske partizane, mu je nudil v glavnem resničen dogodek. Jeseni so Nemci izselili Franca Demšarja, s hišnim imenom Rožanec iz Zadobja št. 4, čigar sin Peter, partizan že od pomladi 1942, je bil intendant Poljanske čete. V isti četi je bil tudi Petrov bližnji sosed Tine Hren, zato sta večkrat skupaj obiskala domačiji, nago-varjala sosede za odhod v partizane in iskala hrane. To ni ostalo skrito sosedoma Hrenove kmetije, nemčurjema in izdajalcema Francu in Ivani Bizovičar, ki sta to sporočala Nemcem v Lučine. Nemci so na njune ovadbe obe družini izselili, odpeljali z doma domala ves živež, po živino pa je nameravala priti opita drhal pozneje. Namero so jim preprečili partizani, ki so še istega dne proti večeru odpeljali iz Petrove domačije v Pasjo ravan vse, kar je še ostalo, odgnali živino, kot odgovor na nemške represalije pa je partizansko sodišče obsodilo zaradi izdaje zakonca Bizovičarja na smrt z ustrelitvijo.⁵ Delo Petrova domačija je nastalo neposredno po izselitvi Demšarjeve družine, verjetno že naslednjega dne, 27. junija 1942, v taborišču na Zlatem vrhu, nedaleč od dogodka samega. Zgodbo je pisatelj zaradi končnega učinka svobodno zaključil. Kot pomni tedanji komisar bataljona Maks Krmelj-Matija, jo je spisal Klusov pod neko smreko v taborišču, na kolenih na puškinem kopitu.⁶

Ob napadu na Črni vrh je dobil snov za reportažo *Črni vrh*. Njen pomen za leposlovno ustvarjanje v narodnoosvobodilnem boju je bil temvečji, ker je bilo delo prva partizanska vojaška reportaža, ki je izšla v samostojni brošuri, izid pa je narekovala izredna pomembnost teh bojov. Čeprav je

* Naprošam vsakogar, ki bi lahko s čimerkoli dopolnil zgornji sestavek, da to sporoči uredništvu Loških razgledov, ali na naslov avtorja, Ljubljana, Levčeva 58.

danes knjižica izgubljena, je njen obstoj izpričan. Tako se spominja Maks Krmelj-Matija ciklostirane brošure Črni vrh, barve in kakovosti ovojnega papirja, ki je bil enak ovoju Dolomitske zvezde, kar je razumljivo, saj je oboje tiskala ista tehnika iz iste zaloge papirja. Isto pripoveduje še Anton Peternelj-Igor in drugi.^{6a} Brošuro Črni vrh je pozneje ponatisnila tudi Dolomitska zvezda, ki je v letu 1942 gotovo najboljša publikacija, kar so jih izdajale partizanske enote na Slovenskem, tako po vsebini kakor po opremi, le da je bil ta ponatis, naslovljen Vzhod žari!, nekoliko okrnjen. Ker je samostojna izdaja reportaže Črni vrh izgubljena, je danes objava v Dolomitski zvezdi edini ohranjeni zapis o junaštvu Poljanskega bataljona, ki je nastal neposredno po sami borbi.

Širši javnosti malo znana je bila črtica, nastala po prihodu II. grupe odredov na Gorenjsko. *Meja*, saj je bila doslej objavljena le v Slovenskem berilu za tretji razred srednjih šol. Dostopna je bila tako samo mladini. Ker pa ni bilo k črtici v berilu opomb, ki bi opozorile na to, kdaj se zgodba dogaja in kako se je besedilo ohranilo, ni bila deležna pozornosti, ki jo po svoji vrednosti zasluži. Po besedah Maksa Krmelja-Matije, čigar zasluga je tudi bila, da se je ohranil pretipkan izvod rokopisa, so nudili snov za nastanek te črtice naslednji dogodki: Priprave za prihod II. grupe odredov na Gorenjsko so potekale v največji tajnosti že dalj časa pred njenim prihodom, vsa skrb za njen neoviran prehod pa je bila zaupana Poljanskemu bataljonu. Zato je štab bataljona poslal v Dolomitski odred za vodiče vse, ki so dobro poznali kraje ob obeh straneh mejne črte. Med temi vodiči je bil tudi študent France, nosilec dejanja v črtici. Ker pa je medtem vodstvo II. grupe spoznalo, da ni mogoče priti čez mejo po izdelanem načrtu, so se odločili, da udarijo čez mejo z vso silo. Nadaljnji dogodki v zvezi s prihodom II. grupe so znani. Vse to je moral preživeti tudi France, doživlja je pa pripovedovati kdaj pozneje svojim soborcem, čeprav tudi ni izključeno, da je zvedel pisatelj za smrt domačina, ki se je vračal na Gorenjsko, od prišlih borcev ter jo združil potem s Francetovimi doživljaji. Klusov je snov spremenil, ako se je držal samo doživljajev soborca študenta Franceta in ako ni imel v mislih še kake druge zgodbe, le zaradi zgodbinnega zapleta in dramatičnega efekta. Pri razpletanju zgodbe je vpletel vanjo tudi nekaj podrobnosti, ki jih nosilec zgodbe France, ki se je po pisateljevi zamisli prvič po okupatorjevi zasedbi Gorenjske vračal domov, čeprav kot partizan, ni mogel poznati. Tako lika in besed takratnega komisarja Poljanskega bataljona Maksa Krmelja-Matije, kakor tudi nekaterih podrobnosti iz življenja Poljanske čete, za katere France, ki je prišel z II. grupo odredov, kakor tudi pisatelj sam nista mogla spoznati drugje, kakor prav na Gorenjskem. Pokrajinski okvir in pa tudi skrivnostno občutje meje sta resnična. Črtico *Meja* je Klusov namenil kot svoj drugi prispevek za Dolomitsko zvezdo in je bila zavoljo tega v tehniko tudi poslana. Težave, ki so nastale z ustanavljanjem belogardističnih postojank in zaradi njihove vedno večje aktivnosti v Dolomitih, pa niso prizanesle tudi tehniki. List je prenehal izhajati sredi priprav za drugo številko, to pa je bilo že v času Klusovega bivanja v Cankarjevi brigadi, ko mu je bila nadaljnja usoda Dolomitske zvezde in z njo tudi usoda rokopisa črtice neznana. V prepričanju, da je črtica že izšla, se pozneje ponovnega njenega pisanja ni več lotil.

Z Mejo so se črtice, nastale na Gorenjskem, ki so bile že v tem času v narodnoosvobodilnem tisku tudi objavljene, zaključile. Manjka samo portretna črtica o Mužiku, toda o njej več med črticami, ki so se izgubile po Klusovem odhodu na Dolenjsko. V nadaljnjem sledijo najprej dela, ki so prav tako nastala na Gorenjskem, pozneje pa jih je popravil in objavil na Dolenjskem.

Take so črtice v zbirki *Gorenjski junaki*, ki so nastale ob pripravah za zbirko črtic, posvečenih prvi obletnici ustanovitve Cankarjeve brigade, z naslovom *Iz dni Cankarjeve brigade*. Klusov jih je pri premiku v Dolomite

Partizanski pisatelj Bogo Flander-Klusov Joža

in pozneje na Dolenjsko vzel s seboj, a odlašal z objavo (izvzeta je le črtica *Ofenziva*). Pred kapitulacijo Italije na to gotovo ni mislil, pozneje, zlasti po objavi zbirke *Iz dni Cankarjeve brigade*, pa se je pogosteje ustavljal ob njej. Po ohranjenih dokumentih bi sodili, da je zbirka izšla decembra 1945 z učinkovitimi ilustracijami Pavla Šimca-Paja. Odmev, ki ga je zbirka imela, pa je bil izredno povoljen. Resnična podoba partizanskega življenja in umetniška dognanost sta dajali zbirki občeslovenski pomen, za kar govori tudi naslednji ohranjeni dopis propagandnega odseka pri Glavnem poveljstvu PO in NOV propagandnemu odseku Cankarjeve brigade.⁷ Dopis je za današnji čas, ko literarni zgodovinar sicer tipaje posega že tudi v to obdobje,

zelo zanimiv, saj odkriva, hkrati pa tudi pojasnjuje vzroke za številna literarna dela, ki se oddaljujejo pri nekaterih piscih v suhoparno reportažno pripovedovanje, kar pa za Klusovo delo nikakor ne velja:

Glavni štab NOV in PO
Slovenije
PROPAGANDNI ODSEK

Položaj 28. I. 1944

Propagandnemu odseku V. SNOUB

na položaju.

Prejeli smo brošuro *»Gorenjski junaki«*, katero je izdal Vaš odsek. Pisec brošure — Klusov Joža — nam je bil doslej neznan, saj pod tem imenom ga nismo poznali. Brošura pa je vsebinsko tako dobra, da bomo posamezne sestavke objavili v celoti v naših centralnih listih. Želimo pa, da nam pisca te brošure podrobneje predstavite. Zlasti sporočite, kakšno delo mu je pri vašem odseku poverjeno. Smatramo namreč, da bi bil zelo dober reporter. Sporočite nam tudi, v koliko izvodih ste brošuro izdali in komu ste jo razposlali.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Za Glavni štab NOV in POS
načelnik štaba
polkovnik

Načelnik oddelka:
Ignac Koprivec l. r.

S to zbirko si je Klusov utrl pot v glavna slovenska glasila.⁸ Verjetno že pred izidom naslednje zbirke *Tovariš* pa so bili Gorenjski junaki ponatisnjeni kot šesta knjižica v zbirki Glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije in v lični opremi akademskega slikarja Nikolaja Pirnata.

Zbirka *Gorenjski junaki* vsebuje kot prvo črtico *Poljanska četa gre v napad*. Reportaža o napadu na nemški avtobus, ki so ga partizani ustavili na ostrem ovinku v Mohorjevi grapi, je nastala, kakor že prej omenjena Petrova domačija, v taborišču na Zlatem vrhu.⁹ Če sta si deli tudi po svojem nastanku blizu, se danes ne more več natančno ugotoviti, vendar pa bi po pozneje nastalih podobnih delih sodili, da je delo nastalo takoj po akciji.

Naslednja je črtica *Kurirja Tineta zadnja pot*. Kurirska pot iz ozemlja, zasedenega po Italijanih, na Gorenjsko, je vodila po ozemlju, na katerem je operiral Poljanski bataljon, in sicer od italijansko-nemške meje do Sore v smeri južno od Črnega vrha in na Zlati vrh pri Lučinah. Tu bi moral kurir poiskati taborišče Poljanske čete, ki se je medtem premaknila čez Soro v smeri proti Gabrški gori. Zaradi opreznosti in mešanja sovražnikovih načrtov so se partizani namreč posluževali pogostne menjave taborišč, kar je dajalo sovražniku mnogo opravka in jim jemalo mnogo sil. Prav tako so imeli za takšno potrebo pripravljeno novo taborišče in dogovorjen način prihoda do njega. Zato so se v primeru nagle menjave taborišča posluževali dogovorjenega mesta, kamor so nastavili odsotnim borcem sporočilo o smeri premika, in sicer je zataknil komandir Janez Pohleven listič za lubje neke smreke. Tako je tudi kurir Tine odšel za četo čez Bukov vrh in Polhovec v dolino.

V kurirju Tinetu je upodobil Klusov kurirja, ki so ga zaradi mladosti in postave klicali tudi »ta mali Tinček«, v razliko od kurirja Tineta Hrena, znanega po besedah »maš kaj ojgna?«, ki so pri borcih vedno vzbujale smeh in dobro voljo. Tinček je bil doma iz Hrastnice in so ga Nemci ubili na visoškem mostu. Zgodba je časovno omejena na eno samo noč ob prihodu II. grupe odredov, ki je odšla konec junija po povelju Glavnega štaba na Gorenjsko, da bi okrepila vstajo, ker ji predtem sredi maja ni uspelo priti čez Savo pri Litiji. Nemci so za ta premik narodnoosvobodilnih sil vedeli, dobro pa so se zavedali tudi pomena, ki bi ga imel za narodnoosvobodilno gibanje prihod II. grupe odredov na Gorenjsko. Zato so zaradi tega brž zbrali na sektorju Črni vrh-Lučine močne sile, s katerimi jim je delno le uspelo preprečiti prehod II. grupe. V tej širokopotezni akciji niso pozabili Nemci tudi na bližnje zaledje, predvsem so postavljali zasede na cestah in mostovih. Taka zaseda je bila usodna tudi za Tinčeta.¹⁰ Črtica sodi, poleg še nekaterih drugih črtic, med Klusove najboljše stvaritve, hkrati pa se uvršča med najboljša prozna dela, ki so nastala v narodnoosvobodilnem boju.

Predzadnja črtica v zbirki in zadnja s snovjo iz življenja, ki ga je Klusov spoznal v Poljanski četi, je črtica *Aljoša*. V njej je upodobil enega najstarejših partizanov Poljanske čete, danes po imenu in priimku neznanega tovarniškega delavca iz Kranja.¹¹ Aljoša je bil visok, suh, molčič, vedno zamišljen in izredno tovariški.¹² Pod Prevalom sta se hotela s komandirjem Janezom v neki hiši ogreti, zaradi izdaje pa so Nemci hišo obkolili in ko sta hotela iz hiše, so ju ustrelili.¹³ Janez in Aljoša sta padla novembra 1942.

Zadnja črtica *Trije tovariši* je nastala v Dolomitih po blegaški ofenzivi in je snovno v zvezi z gornjimi črticami. Z njo se zaključujejo črtice, zajete iz dogodkov po blegaški ofenzivi s probojem Klusovega in tovarišev v Dolomitski odred ter ponovnim prihodom v Poljansko četo.

Marca 1944 — po datumu, ki ga nosi brošura kot čas izdaje — je izšla naslednja Klusova zbirka *Tovariš*.¹⁴ Izšla je v Dolžu ali v Podgradu pod Gorjanci, kjer je imela brigada nekaj časa razporejene svoje enote. Kot zbirko Gorenjski junaki je tudi to opremil Pavel Šimec-Pajo.¹⁵ Črtice v tej zbirki so menda najmanj znane, saj so bile objavljene kvečjemu še v

katerem izmed brigadnih glasil, za kar imamo zagotovilo v belogardističnem pisanju, ki se je razpisalo o črtici *Njegova slika*. Kasneje pa razen *Ofenzive*, edinega ohranjenega literarnega dokumenta o ofenzivi na Blegaš, črtice niso bile ponatisnjene.

K svojim partizanskim spominom z Gorenjske, predvsem k dogodkom o ofenzivi na Blegaš ali dogodkom, ki so ji sledili, se je vrnil Klusov Joža tudi v svoji zadnji zbirki *Blegoš*. Žal pa sta se ohranili od celotne zbirke do danes le dve črtici, od katerih je prva kljub manjkajočemu uvodu zaključena, druga pa je ostala torzo.

Snov za edino skoraj v celoti ohranjeno črtico te zbirke *Oče in sin*, ki je propadla ob domobranskem napadu na štabne enote XV. divizije, mu je nudil dogodek, v katerem je podlegel kmet Šubic, s hišnim imenom Narigar, iz Pasje ravni. Klusov je verjetno povzel snov po

Naslovna stran druge izdaje Gorenjskih junakov v opremi slikarja Nikolaja Pirnata

pripovedovanju Janeza Šubica-Franceta ali iz pogovorov, ki so se pletli med partizani domačini, ki so se na pohodih mimo požgane Narigarjeve domačije spominjali junaškega dogodka. To pa je tem verjetneje, ker je bil Nemeč, ki ga je Janez Šubic ustrelil, prvi padli okupatorjev vojak na ozemlju poljanske občine.¹⁶

Janez Šubic in Martin Pohleven sta bila prva kurirja, ki sta vzpostavila 1941 zvezo najprej s političnimi organizacijami v Dolomitih, leta 1942 pa tudi z Dolomitskim odredom. Po ustanovitvi I. grupe odredov je bil Janez Šubic kurir na liniji Glavni štab—štab I. grupe odredov, in sicer od meje do grupnega štaba. Nemci so o Janezovem odhodu v partizane nekaj slutili, zato so Narigarja v Poljanah, kamor je hodil po živilske karte, prijemali. Vsem odgovorom starega Šubica, da je odšel sin Janez v Ljubljano, Nemci, bržkone zaradi izdaje bližnjega soseda, niso verjeli in so zato domačijo nadzorovali. Pod vtisi takega pritiska, nemških groženj in zaskrbljenosti družine je pred 7. decembrom 1941, ko so Nemci domačijo zažgali, morda 5. ali 6. decembra, vprašal Janez Šubic za svet, kaj naj stori, takratnega sekretarja škofjeloškega področja Maksa Krmelja-Matijo, ko sta ravno prišla z Martinom Pohlevnom dve vreči tobaka partizanom na Jelovici.¹⁷

Maks Krmelj-Matija se danes tega razgovora z Janezom Šubicem spominja takole: Pove mi, da je pritisk Nemcev na domače vedno hujši in vpraša, kaj naj stori. Rekel sem mu: Slovenec si, že veš, kaj ti je storiti in kako se moraš zadržati v takem primeru proti sovražniku. — Potem pa vse vem, je rekel. Že naslednjega dne pa so v dolini opazili, da Narigarjeva domačija gori. Zato tako nagla Janezova odločitev. Nemci so zaradi tega domačijo zažgali, družina pa je dan pred požigom, 6. decembra z Janezom zbežala v Polhovec in se pozneje priključila partizanski enoti. Stari Narigar je odšel pozneje k Sv. Joštu nad Vrhniko, kjer je 14. novembra 1944 umrl. Janez Šubic-France pa je bil 10. septembra 1942 ujet, bil nekaj časa zaprt v Škofji Loki in po ponesrečenem pobegu v Begunjah, pa je 10. maja 1943 umrl v Matthausenu.¹⁸

Bolj kot črtica Oče in sin je okrnjena druga znana črtica iz zbirke Blegoš, *Izdajalec Tomaž*, z nečitljivimi mesti v sredini odlomka in s koncem ravno na začetku močnega zapleta. Hkrati pa je to tudi zadnja ohranjena črtica s tematiko iz življenja gorenjskih partizanov. V delu pa je prišlo do nekaterih netočnosti, do česar je zavedla pisatelja zbledela slika pokrajine in ljudi. V izdajalcu Tomažu je upodobil Klusov izdajalca, nemčurja Andreja Selaka, po domače Troho iz Todraža, za kar govori tudi potek akcije, prihod v hišo, raztrgana Hitlerjeva slika, razbrati pa moremo to tudi iz natančnega opisa Selakove kmetije, ki leži ob cesti Gorenja vas—Lučine in ob Brebovščici, z mostom kakih sto metrov pod Trohovo hišo, ki ga Klusov ob napadu tudi omenja. V kurirju Francetu je mišljen kurir Poljanskega bataljona Tine Hren; ker pa je Hren že prej izgubil očeta in so bili sosede Hrenovih že omenjeni Franc Demšar in izdajalca Bizovičarja moremo sklepati, da je Klusov zamenjal Hrenovo kmetijo s Petrovim domom, kar tudi odgovarja resnici, saj je le-ta kmetija daljnji Selakov sosed.¹⁹ Sodba partizanskega sodišča, Selakova likvidacija, je bila izrečena ob velikem dokaznem gradivu 2. junija ob 20. uri in 25 minut.²⁰

Kljub temu, da se nam je ohranilo toliko črtic z Gorenjskega, pa predstavljajo le-te komaj slabo polovico vseh na Gorenjskem napisanih. Več kot pol je izgubljenih. Klusov je šel spomladi 1945 v Dolomite, po italijanski ofenzivi pa na Dolenjsko v Cankarjevo brigado, kjer je ostal do svoje smrti, črtice pa je shranil pri Sv. Ožboltu, kjer so pozneje propadle. Za večino teh črtic poznamo le njihovo skopo poglavitno misel. Naštete črtice, ki so se nam ohranile, so po svojem nastanku tudi poznejšega datuma, ali pa nam je čas nastanka neznan (n. pr. Ofenziva ali črtice, ki jih je pozneje predelal in so znane iz zbirke Blegoš). V razliko od ohranjenih pa velja za izgubljene črtice, ki so nastale na Gorenjskem, naslednja ugotovitev: Ker so bile črtice Pastir Tonač, Petrova domačija, Vzhod žari!, Meja in nekatere druge zajete iz dogodkov pred nemško ofenzivo na Blegaš, moremo po znani vsebini izgubljenih črtic sklepati, da so nastale med 1. avgustom 1942 in Klusovim odhodom na Dolenjsko. Lojze Voje, ki je kot dober Klusov prijatelj spremljal njegovo literarno rast, se nekaterih spominja. Razen prve, ki je zajela snov iz dogodkov v drugi polovici julija 1942, posegajo vse druge v dogodke po blegaški ofenzivi.

V čas pred ofenzivo sega le črtica z opisom napada na kolono avtomobilov na trebijskem mostu. Ker je dogodkom sledila ofenziva, črtica v tem času ni mogla nastati. Nastala je verjetno po vrnitvi iz Dolomitov v Poljansko četo. Po pripovedovanju Maksa Krmelja, Matije in Antona Pe-

ternelja-Igorja je pisal Klusov največ v oktobru v taborišču za Črnim vrhom in mu je partizan Sokol sproti prepisoval na pisalni stroj. To zardilo, ki velja za nekatere znane ohranjene črtice, pa velja prav gotovo tudi za večino črtic, ki so izgubljene.

Za naslednjo črtico danes neznanega naslova o edini žrtvi, ki so jo Nemci v ofenzivi na Blegaš živo ujeli, o Žanu Klemenčiču-Žanetu iz Podutika pri Ljubljani, vemo kratko vsebino: Po neuspešnih poskusih proboja Poljanske čete se je Klemenčič skrnil v krošnjo nekega drevesa, kjer je mislil preživeti ofenzivo. Namera bi mu tudi uspela, da ni s svojim premikanjem v krošnji drevesa povzročil šumenja listja, s čimer je pritegnil pozornost nekega Nemca iz večje skupine, ki je v najbližji okolici preiskovala ozemlje. Ta je na premikanje v drevesu opozoril ostale, nakar so drevo obkolili. Po krajšem prizadevanju se jim je posrečilo Klemenčiča ranjenega dobiti, poslužujoč se pri tem, za potešitev lastne podivjanosti, zverinskega mučenja. Črtica se konča s Klemenčičevem odgonom na Koroško. Snov za njo je Klusov zajel iz Vojetovega in Babnikovega pripovedovanja, ki sta prizor iz svojega skrivališča opazovala, saj se je vse to dogajalo pravzaprav pred njunimi očmi.

Po blegaški ofenzivi je nastala črtica, naslovljena z imenom nosilca dejanja, *Bajtar*. Lojze Voje se črtice takole spominja: »Kržišnik Zdravko, partizansko Tine, se je po prestani blegaški ofenzivi napotil na Žirovski vrh, da bi tam dobil zvezo z drugimi partizani. Pri tem je naletel pri mlinu na Bajtarjevega sina, ki povabi Tineta, naj gre z njim domov, da mu bodo dali hrane. Ko je prišel v hišo, so mu dali jesti, medtem pa je kmet Bajtar vzel s peči vrv, da bi ga zvezal. Tine je uvidel nakano kmeta Bajtarja in je zato prosil, če sme na malo potrebo. Bajtar mu je dovolil, toda šel je z njim ter ga stražil pred vrati. Tine pa je izkoristil priložnost ter skozi straniščno okno skočil na gnojišče in pobegnil. Ker nas je že dalj časa nekdo izdajal okupatorju, brž ko smo prišli na Žirovski vrh, smo se začeli podrobneje zanimati za kmeta Bajtarja in ugotovili, da je bil izdajalec in da je za to izdajanje prejemal denarno nagrado. Zaradi tega ga je ljudsko sodišče obsodilo na smrt in tudi likvidiralo. Zaradi tega dogodka je partizan Tine dobil novo partizansko ime Bajtar in ga tudi obdržal.«

Iz viharnih avgustovskih dni je *portretna študija o Mužiku*, po vsebini in načinu pisanja podobna Aljoši in Pastirju Tonaču.

V črtici *Rekvizicija* je Klusov opisal težave partizanov po prestani blegaški ofenzivi, njihovo predanost domovini ter odločnost boriti se do končne zmage nad okupatorjem, hkrati pa tudi preplah kmetov, ki so nasedli Nemcem, njihovo zadržanje ter slepo predanost zemlji. V *Rekviziciji* je opisal doživljanje petih, do onemoglosti izčrpanih partizanov, ki so po ofenzivi odhajali z Blegaša. Nemška propaganda — takoj po ofenzivi so Nemci razširili letake, da so na Blegašu pobili vse partizane, hkrati pa ljudstvo pozivali k sodelovanju — jim je onemogočila, da bi pri kateremkoli kmetu dobili hrane. Nekateri so vestem o uničenju partizanov verjeli. Ti so potem pokazali vso svojo mržnjo do osvobodilnega gibanja, ki se je niso upali pokazati že prej, dobro čuteč, da se je narodnoosvobodilno gibanje močno razmahnilo, okupatorjeva oblast pa vidno slabela. Drugih tako pisanje ni moglo prepričati, niso pa jim dali hrane, misleč, da jih v partizane preoblečeni Nemci le preizkušajo. Zaradi opisanih težav se je pet partizanov odločilo za rekvizicijo, in to pri nekem premožnejšem kmetu pod Brdi.

Kmet jih je še iste noči prijavil Nemcem, ki so jih zasledovali do nemško-italijanske meje, niso se jih pa upali napasti. Črtica Rekvizicija je nastala med premikom v Dolomite.

Njej sledi črtica *Ob žici*. Patrulja (Klusov, Nande Babnik, Lojze Voje-Alvo, Franci Pustavrh-Skobec in Kostja), ki je zrla na Ljubljano, vso obsijano v večernem soncu, je odšla s Toškega čela proti Dravljam do žice, s katero so Italijani ogradili Ljubljano. Tu je srečal Franci Pustavrh-Skobec sestro Tilko, ki mu je prigovarjala, naj gre le toliko domov, da pozdravi starše, nakar bi se vrnil k tovarišem. Težko se je bilo odločiti; spomnil se je dolžnosti, ki jih ima patrulja — in je šel s tovariši. V nadaljnjem opisuje napad patrulje na italijanski blok pri draveljski šoli ter strah italijanskih vojakov. Nadaljevanje črtice *Ob žici* so *Trije tovariši*.

Prihod prve partizanke v Poljansko četo je opisal v eni izmed naslednjih črtic. Mladinska aktivistka Saša iz Most pri Ljubljani je prišla v četo septembra 1942 ter bila kot prva partizanka v Poljanski četi deležna posebne pozornosti borcev. Ena izmed prvih, v šali izrečena ugotovitev po njenem prihodu je bila, da so z njenim prihodom postali ljudje. Teh šal pa je bilo toliko, da se je Klusov odločil ohraniti jih, predelane pa je porabil v črtici z naslovom *Postali smo ljudje*. Črtico je Klusov borcem tudi prebral.

Saši je bila posvečena tudi naslednja črtica, nastala, kot kažejo tudi dogodki, nekoliko pozneje. Naslov: *Črnolaso dekle*. V njej je popisal Sašino partizansko življenje v Poljanski četi ter pozneje njen odhod v Škofjeloško četo, kjer so jo Nemci pri nekem napadu ujeli. V nadaljnjem je Klusov podrobno opisal njeno junaško zadržanje pri zasliševanjih in mučenjih. Sašo so pozneje Nemci internirali na Koroško.

O kuharju Tarzanu, majhnem, debelem, počasnem možaku z govorno hibo, ki je prišel v Poljansko četo iz Polhograjskih Dolomitov, govori črtica *Tarzan in hajka*. V črtici je Klusov najprej opisal njegove kuharske sposobnosti in njegova prizadevanja, da bi z jedjo tovariše kar najbolj zadovoljil. Toda, kakor je bil Tarzan v kuhni iznajdljiv in marljiv, tako je bil v boju neroden in počasen. Bil pa je vedno priseben in je znal svoj kuharski pribor vedno rešiti. V nevarnosti se je iz šotora vedno najprej napotil v kuhinjo po kotle in ostalo. Mnogokrat ga ni bilo po napadu Nemcev po več dni v četo in tovariši so bili že prepričani, da so ga ujeli, ko je prav počasi prikorakal s puško in kotli v taborišče.

Naslednjo črtico — po svoji psihološki poglobljenosti sorodno Petrovi domačiji — je naslovil *Srca treh deklet*. Pobudo za nastanek te črtice je dobil verjetno v dogodkih, ki jih je spoznal pri P. na Žirovskem vrhu. Vodilna nit zgodbe je naslednja: Oče in mati sta bila poštena Slovenca, toda zelo

KLUSOV JOŽA

BATALJON

Prvo posmrtno zbirko Klusovih reportaž, ki jo je izdal Glavni štab NOV in POS, je opremil Ivo Šubic

strahopetna. Iz strahu, da ne bi Nemci družine izselili, sta bila v začetku Nemcem celo naklonjena. Njuno pravo nasprotje pa so bili njuni trije otroci — hčere, ki so prav neustrašeno sodelovale z narodnoosvobodilnim gibanjem. Svoje zveze s partizani so skraja pred starši skrivale, zavedale pa so se, da jim bo postalo to slej ko prej očitno. Ko so nekoč zagledali starši partizane tudi v lastnem domu ter videli vnemo, ki so jo hčere kazale do gostov, so jim odločno prepovedali družiti se z njimi. Tej prepovedi pa dekleta niso sledila. Zaradi vse večjega nesoglasja v družini, do katerega je moralo priti, so hčere staršem nekoč odločno povedale, kje je njihovo mesto. Njihova odločnost je vplivala, da so bili poslej tudi starši drugačni do partizanov. Ta nasprotja je Klusov gotovo dobro zaostрил in ob pripovedni spretnosti dobro izpeljal.

V tem času je nastala tudi črtica *Na meji*. Povod za njen nastanek je po pripovedovanju Lojzeta Vojeta-Alva skupna akcija Poljanske čete in dolomitskih partizanov pri pobiranju min, partizani so jih imenovali tudi »muštafarice«, z nemško-italijanskega obmejnega ozemlja. Pobrane mine so nalagali na voz, ki so ga pripeljali borci Dolomitskega odreda, ker pa so jih izgrebli več, kot so jih mogli spraviti nanj, so si preostale zaradi lažjega prenašanja razdelili. Tako se je nekemu borcu, ki si jih je navezal okrog pasu, taka preslabo pritrjena mina pred Klusovimi očmi odtrgala, padla na tla in eksplodirala. Klusov je dogodek dokaj svobodno opisal. Ko ga je potem Voje vprašal, na koga izmed borcev je meril v črtici, se mu je pisatelj v odgovor nasmehnil in rekel: »Nekaj pa moram tudi dodati.« — Črtica je nastala v odmorih med premikom na povratku od nemško-italijanske meje čez Žirovski vrh v Poljansko četo.

Med zadnjimi na Gorenjskem nastalimi črticami je bila gotovo črtica *Bunker*, posvečena junaškim borcem, ki so padli na Lovskem brdu. V njej je opisal Klusov borbo partizanskega bataljona z Nemci pod Sv. Ožboltom, življenje partizanov v bunkerju, njihov poslednji boj z Nemci, ki so bunker obkolili, in veliko ljubezen do domovine ter visoko moralno zavest, ki se je kazala v tem, da so raje vsi junaško padli, kakor pa s predajo omadeževali partizansko ime. Decembra 1942 sta se namreč Poljanska in Škofjeloška četa zaradi večjih akcij in uspešnejše obrambe združili v bataljon, ki je prezimoval pod Sv. Ožboltom. Nemci so jih nepričakovano napadli, pri čemer je bataljon utrpel lažje izgube. V teh bojih je padel Ljubljčan Gavrik, trije drugi tovariši pa so bili ranjeni. Zaradi nemške premoči se je bataljon razdelil v več skupin, ker bi se tako lažje prebili skozi nemški obroč. V Bunkerju opisuje Klusov eno teh skupin (12 partizanov, med njimi so bili tudi trije ranjenci), ki se je zatekla v bunker v Lovskem brdu. Streha, toplota in udobnost so premotili premočene in premražene borce, da so pozabili na nevarnost, ki jim je pretila. Ne da bi postavili straže, so vsi polegli in pospali. Bunker jim je nudil zavetje vse do nemškega napada nanj v prvi polovici januarja 1943. Neke januarske noči pa so se Nemci priplazili do njega in ga obkolili. Prvi je zagledal Nemce stražar, ki je odšel zgodaj zjutraj na opazovalnico. Zavpil je tovarišem, da so obkoljeni. V boju, ki se je vnel, so jih Nemci večkrat pozivali, naj se vdajo, obljubljali so jim življenje, toda partizani, ki jim je bila smrt ljubša od predaje, so na take pozive odgovarjali z ognjem. Ko jim je po zadnjih rafalih partizanskih strojníc začelo primanjkovati streliva, so v jurišu s

poslednjimi bombami napadli sovražnika, toda obroča niso mogli prebiti. Med temi junaki je bil tudi Klusov mladostni prijatelj Nande Babnik.

Z avtobiografsko črtico *Na straži* je Klusov zaključil bogato leposlovno žetev na Gorenjskem. Čas dogajanja — zgodnja pomlad leta 1943 v Žirovskem vrhu. Po prihodu z rekvizicije v Žireh je bil Klusov, ki je bil znan po tem, da ni bil navdušen stražar, določen za stražarja na stražarskem mestu pred taboriščem. Nemci, ki so partizanom sledili v Žirovski vrh, so poslali svoji komandi sporočilo, da so odkrili večjo skupino partizanov in da jim je za napad potrebna okrepitev ter postavili po naključju svojo zasedo tri metre od Jože. Tu doseže črtica v pripovedovanju vrh zapleta. Klusov se je predobro zavedal nevarnosti, v kakršni je bil, še teže pa mu je bilo, ker ni mogel tega sporočiti tovarišem v taborišču. Ker ni smel streljati — s streljanjem bi opozoril nase in na tovariše — se je odločil, da počaka ugodnega trenutka, da bi se splazil v taborišče ter sporočil tovarišem, kakšna nevarnost jim preti.

Znane pa so iz tega obdobja tudi tri Klusove pesmi: *Zapis o spominsko knjigo* neki tovarišici z Malenskega vrha, *V spomin Binetu* in *Strojnica je utihnula*. Slednjo je Klusov spesnil po vrnitvi iz Polhograjskih Dolomitov in opisal v njej junaško smrt Mitje Peternelja. Lojze Voje-Alvo pripoveduje o vsebini pesmi: Nemški oficir hoče Mitjo na vsak način dobiti živega, zato ukaže svoji soldateski, naj ne strelja nanj, temveč naj ga ujame, kar je bilo tem laže, ker je Mitji zmanjkalo municije. Nemci, ki so spoznali njegovo nemoč, ga v jurišu napadejo. Mitja vžge poslednji bombi ter se vleže poleg mitraljeza. Ob mrtvem Mitji in uničenem mitraljezu pa je ležalo še dvanajst ubitih Nemcev — poslednje delo hrabrega mitraljezca, ki je bil poleg mitraljeza Bineta najboljši mitraljezec v četi.

Ugibanja o literarni zvrsti naštetih Klusovih proznih del bi bila zaman, zavedla pa bi nas lahko v zmoto. Po že dokaj uspelem uveljavljanju v reportaži se vsiljuje misel, da je bila med izgubljenimi črticami vsaj ena tovrstno delo, in sicer opis napada na nemško kolono avtomobilov na trebijskem mostu. Ostala dela, razen pesmi, so bile verjetno leposlovne črtice. Kaj smo izgubili z izginotjem teh del pa nam postane razumljivo, če prebiramo našeta ohranjena dela ter njihovo umetniško pripovedno moč primerjamo z izgubljenimi črticami. Vrednost teh partizanskih črtic z odmikanjem najtršega obdobja naše zgodovine raste, z njo pa rasteta tudi zanimanje in pomen dela partizanskega pisatelja Boga Flandra-Klusovega Jože.

O p o m b e

1. Napisal gorenjski partizan Klusov Jože, *Ljudska pravica* 1943, št. 1, str. 1. — 2. Ustna izjava Lojzeta Vojeta-Alva. — 3. V četrtem letniku Loških razgledov pripisuje Janez Lušina-Mali v prispevku *Čez Savo maja 1943*, leta pesem *Stoji na gori* partizan nekemu tovarišu Cenetu, kar pa ne drži. Po avtorjevih besedah je bil Cene v četi od pomladi 1943, preden je prišel do nje pa je moral čakati v Čepulah na zvezo v nekem podstrešju in v tem času napisal to pesem. Bližja tej trditvi je domneva, da je avtor pesmi pastir Tonač, avtor pesmi *V hribih na Gorenjskem strojnice pojo*, zlasti še, ker je bila pesem znana med gorenjskimi partizani že leta 1942. Tonač je tudi to pesem izročil Lojzetu Vojetu-Alvu poleti 1942, kar je vsekakor bliže resničnemu datumu nastanka pesmi *Stoji v gori partizan*. — 4. *Ljudska pravica* 1943, l. II., št. 2, str. 30. — 5. *Prim. Slovenskega poročevalca* 24. junija 1942. — 6. Ustna izjava Maksa Krmelja-Matije. — 6 a. Po pripovedovanju obeh avtorju. — 7. Dopis navajami

po prepisu izvirnika, ki ga hrani mati padlega pisatelja Berta Flander. — 8. Tako je bila kmalu za tem ponatisnjena črtica iz te zbirke v Slovenskem poročevalcu 1944, 8. februarja, str. 4. — 9. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 10. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 11. Izjava Lojzeta Vojeta-Alva. — 12. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 13. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 14. Izdal Prop. odsek 5. SNOUB IC. Tiskala »Tehnika«. — 15. Pismena izjava Djura Smicbergerja. — 16. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 17. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 18. Sporočilo krajevne organizacije ZB Poljane nad Skofjo Loko. — 19. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 20. Podatek o Selakovi smrti se opira na izpisek iz mrliške knjige matičnega urada Ob. LO Gorenja vas, letnik 1942, str. 26. — 21. Ustni izjavi Maksa Krmelja-Matije in Antona Peternelja-Igorja.

Zusammenfassung

PARTISANEN AUS DEM BERGLAND VON SKOFJA LOKA IN DEN LITERARISCHEN WERKEN VON BOGO FLANDER-KLUSOV JOŽA

Der Befreiungskampf 1941—1945 stellte eine literarische Aktivität dar, die aus der alltäglichen Not unseren Partisanen und unseres Volkes entstanden ist. Manchesmal hat ein Schriftsteller mit einer realistisch geschriebener kurzer Novelle mehr getan als Kämpfer mit dem Gewehr. Die Umstände aber in welchen unsere Schriftsteller im Befreiungskrieg geschrieben haben, waren sehr schwer und ungewöhnlich. Auch Bogo Flander (1918—1944), den wir meist unter dem Pseudonym Klusov Joža kennen, schrieb unter sehr schweren Bedingungen, manchesmal zwischen der Rast nach den Kämpfen auf Knien, auf den Büchsenkolben. Er kämpfte zuerst im Bergland von Škofja Loka. Aus dieser Zeit hat er uns mit seinen literarischen Werken, welche leider nicht im Ganzen erhalten sind, zugleich ein erschütterndes und heldenmütiges Bild unseres Volkes verlassen. Klusov Joža, der früher nur einige Lieder geschrieben hat, widmete sich erst zwischen den Partisanen (seit 1942) der Prosa an. Aus ihm würde sich gewiß einer der besten Befreiungskampfschriftsteller entwickeln, wenn er Glück hätte dies zu erleben. Er fiel, kaum 26 Jahre alt, in den Kämpfen um Bosiljevo.

In diesem Beitrag schreibt Autor (der vor kurzem die Gesammelte Werke von Klusov Joža zusammenbrachte) wie die einzelnen Novellen aus diesem Gebiet entstanden sind und versuchte auch von einigen verlorenen den Inhalt darzustellen. Unglücklicherweise haben sich aus dieser Zeit (1942—1945) nur 11 Novellen erhalten, alle anderen kennen wir nur nach den Erzählungen seiner Kriegskammeraden. Nach dessen Bestätigung sollte Klusov insgesamt 40 Novellen geschrieben haben. Wenn alle diese Werke bewahrt wären hätten wir heute eine weit bessere Vorstellung von der slowenischen Befreiungskampfliteratur.